

ΑΓΘΑ XXVIII

HEREDITAS LITTERARIA
TOTIUS GRAECO-LATINITATIS II

curavit et edidit
URSULA TÓTH

DEBRECINI
MMXIV

HEREDITAS LITTERARIA
TOTIUS GRAECO-LATINITATIS II

A Γ A Θ A

SERIES AD HISTORIAM ET PHILOLOGIAM CLASSICAM PERTINENS

Redactor: Ladislaus HAVAS

Lectores huius voluminis: Ladislaus Havas, Margarita (Gyöngyi) H. Deák
Johannes-Petrus Levet, Paulus Lieli, Aurora (Hajnalka) Óbis

Debrecini
MMXIV

A Γ A Θ A
XXVIII

HEREDITAS LITTERARIA TOTIUS GRAECO-LATINITATIS II

ACTA OFFICINAE PROGRAMMATE „OTKA” SUSTENTATAE
IN AEDIBUS UNIVERSITATIS SCIENTIARUM DEBRECENIENSIS REDACTA

adiuvante schola doctorum de linguistica inaugurata et agente in eadem universitate
volumen separatim editum occasione saeculi et plus quam semiseculi
in vita Universitatis Debreceniensis strenue laborioseque exacti

adiuvantibus Beatrice Kálny, Sebastiano Kiss
Catherina K. Csízy, Ladislao Takács

adiutrix redactoris: Beatrix Kálny

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2014

A kiadvány az OTKA 104789 K sz. pályázat támogatásával készült.

A címlapon: Szent István szarkofágja, részlet
A hátlapon: Apollo-szentélyt ábrázoló freskó részlete,
Villa Poppaea, Oplontis

ISSN 1219-7130
ISBN 978-963-318-421-9

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében, 2014-ben

PIAE ET HONORABILI MEMORIAE
LADISLAI HAVAS
COLLEGAE ET ALUMNI
NON IMMEMORES

LADISLAUS HAVAS

1939 – 2014

D. M.

Ladislai Havas

magistri optimi

Aëre falso ver se iam aperire coepit protervique greges nubium caelum transcurrunt Zephyrique vigent, arbores recentibus foliis terrae floribus viridibus laetantur. Cordibus in nostris tantum hiems non solvitur acer. Mors tristes te a nobis rapuit, et ad sepulchrum frigidum stantes neque Phoebus, neque Favonius fovere possunt. Tempore omnes omniaque exstinguuntur, sed memoria tua nunquam mentibus ex nostris cedit. Tui non unquam obliviscemur, qui nobis magister et collega et amicus eras. Te declamante nobis Cicero orator ille optimus contra inimicos civitatis tonuit, te duce Caesar imperator ille maximus contra rem publicam militem armaque movit, te favente Vergilius vates ille praeclarus veteres colonos progeniemque novam cecinit, te explicante Florus scriptor ille elegans saecula bellaque imperii Romani evolvit, te docente Stephanus rex ille sanctissimus filium monuit. Devotam libris studiisque liberalibus vitam iam peregisti. Corpus, quod terris debemus, quiescit animusque tuus iam carpit ignotum iter. Ille volat et pulli tui frustra nidum vacuum revisunt. Nam erant multi studiosi ac studiosae, quorum primos volatus tu dirigebas, qui cum ad universitatem institutumque revolaverant, a te semper amicitia comitateque accipiebantur. Nunc iam convivii colloquiisque novis aderis, sed pars multa tui in libris sentiis condita mentibusque amicissimis defixa manet, neque quodam delebitur anno. At valeas terque quaterque clamantes hoc volumine libamus caris Manibus tuis.

TARTALOMJEGYZÉK

PARS PRIOR

LÁSZLÓ HAVAS: Liturgical Inspiration for the Thoughts and Structure of Saint Stephen's <i>Admonitions</i> (New Approaches to the Impact of the <i>Lord's Prayer</i> in Hungary)	11
CHARLES GUITTARD: Rome et les dieux des autres: tolerance, intolerance, dieux nouveaux et anciens	31
MORENO MORANI: L'Editto di Costantino. Proposte e riflessioni critico-testuali	44
ZSOLT VISY: The Role and Significance of the Aerial Reconnaissance in Urban Archaeology. Some Notes on the Topography of Nicaea	58

PARS ALTERA

ADORJÁNI ZSOLT: „Szerелеmtől táplálva...” Egy antik motívum vándorúton	69
CSÍZY KATALIN: A keresztény uralkodói ideál formálódása Themistios beszédei alapján – különös tekintettel Nagy Konstantin császárra	80
CSÍZY KATALIN: „A velünk élő antik és keresztény erkölcsök.” A <i>humanitas</i> -eszme Cicero levelezésében	93
KISS SEBESTYÉN: <i>Virtus Christi – virtus imperatoris</i>	101
KISS SEBESTYÉN: Új hit – új erkölcsök? A morális értékek változásai az idősebb Arnobius apológiájában	113
LÁZÁR ISTVÁN DÁVID: Petrarca és a barátság	124

MARÓTH MIKLÓS: Eusebios: <i>De laudibus Constantini</i>	133
MARÓTH MIKLÓS: A politikai filozófia kezdetei az iszlámban	146
NAGYILLÉS JÁNOS: <i>Pharsalia nostra vivet</i> . A polgárháború mint erkölcsi tapasztalat Lucanus <i>Pharsaliájában</i>	161
ÓBIS HAJNALKA: A <i>civitas</i> antik és ókeresztény fogalmai Augustinusnál	177
ÓBIS HAJNALKA: A tolerancia és a társadalmi béke az augustinusi levelekben	186
PATAKI ELVIRA: Τὰ ἡμέτερα / τὰ ἀλλότρια. Kereszténység és pogány műveltség viszonya Nazianzosi Szt. Gergely leveleiben	193
PATAKI ELVIRA: A vendégbarátságtól a felebaráti szeretetig: a φιλία fogalma Nazianzosi Szt. Gergely levelezésében	218
PROKOPP MÁRIA: A sarkalatos erények ábrázolása a 14–15. században	245
SÁRY PÁL: Az egyház vagyoni jogi helyzete 313 előtt és után	267
SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON: A keresztényüldözésekre adott válaszok és azok erkölcsi megítélése Szent Cyprianus munkásságában	291
SZILÁGYI CSABA: A <i>privilegium fori</i> Szent István király törvényében a római jog és az egykorú kánonjog tükrében	305
TAKÁCS LÁSZLÓ: A <i>Sol Invictus</i> -kultusz Nero-kori gyökerei	316
TAR IBOLYA: Szerencse és véletlen Aristotelés etikájában	326
TÓTH ORSOLYA: Cicerótól Macrobiusig – Párhuzamok az erények hálózatában	336
KÉPMELLÉKLET	347
A KÖTET SZERZŐI	355

A *PRIVILEGIUM FORI* SZENT ISTVÁN KIRÁLY TÖRVÉNYÉBEN¹ A RÓMAI JOG ÉS AZ EGYKORÚ KÁNONJOG TÜKRÉBEN²

SZILÁGYI CSABA

Szent István magyar államalapító királytól ötvenhat törvényfejezet maradt ránk.³ E fejezeteket tíz kézirat őrzi, de úgy, hogy nincs olyan, amely valamennyit magában foglalná. A kézirati hagyomány egyik csoportját a 12. századi Admonti kódex alkotja, amely két könyvre bontva ötven fejezetet hagyományozott ránk.⁴ A törvények másik változata jóval több kéziratban maradt ránk, de ezek közül a legkorábbi a 15. századból származik. Az admonti változatot „A” redakciónak, a 15–16. századiakat pedig „B” redakciónak szokták nevezni. (A B „redakció” a 15. századi Thuróczy-, és a 16. századi Ilosvay- és Kollár- kódexben található.) A két hagyomány között jelentős különbségek vannak. Példaként említhető a *privilegium fori*, mint pszeudo-izidori cikkely az admonti kéziratban a 3. és 4. *caput*-ja különválasztva szerepel, míg a „B” redakcióban egyben olvasható.⁵ Az admonti kéziratban így olvasható:

III. QUALES DEBEANT ESSE TESTES ET ACCUSATORES CLERICORUM.
Testes autem et accusatores clericorum sine aliqua sint infamia, uxores et filios habentes et omnino Christum predicantes.

¹ A latin szövegben nem a *lex* (törvény) szó szerepel, hanem a *decretum* (határozat). A határozatok csak egy-egy uralkodó életében voltak érvényesek, kivéve, ha az utód megerősítette az elődök rendelkezéseit. Ezért nevük nem is törvény (*lex*) volt, hanem határozat (*decretum*). (Érszegi Géza nyomán)

² E tanulmány először angol nyelven jelent meg 2011-ben: Cs. Szilágyi, *The privilegium fori in King Saint Stephen's Decrees*, in *Roman Law and in Contemporary Canon Law*, in: Sz. A. Szuromi (a cura), *Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico "ad instar facultatis" dell'Università Cattolica Pázmány Péter*, Budapest, 2011, 293–302. (A magyar szövegben néhány szükséges változtatást eszközöltünk.)

³ A törvényeket lásd latin és angol nyelven: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. I. 1000-1301*. Trans. and ed. by J. M. Bak – Gy. Bónis – J. R. Sweeney, Bakersfield, 1989, I–II.

⁴ *Szent István király Intelmei és Törvényei*, Budapest, 2010, 34.

⁵ Mikó G., *Szent István törvényei és a pszeudo-izidori hamisítványok esztergomi iskoláskönyvben*, *Magyar Könyvszemle*, 123, 2007/2, (154–168), 156.

IV. ITEM DE EODEM.

Testimonium laici, adversus clericum nemo recipiat. Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare presumat nisi in ecclesia.

A törvényben a klerikusi immunitást és a kánonjog önálló működését tárgyaló 1–5. *caput*okat – a Pszeudo-Iszidortól származó elemekkel együtt – későbbi betoldásnak szokták minősíteni. Erdő Péter a felvetett problémára a következő magyarázatot adja: „Ezek pontos kora (például hogy Szent István életében vagy később kerültek a szövegbe) vitatható, mindenesetre a *privilegium fori* védő legkifejezettebb törvények esetleges későbbi betoldása még semmiképp nem bizonyíték arra, hogy Szent István alatt a klerikusok teljesen a világi hatóságnak lettek volna mindenben alárendelve. Györffy szerint valószínű, hogy »az egyház védelmét biztosító fejezeteket a törvények meghozása után a papság kérésére, még István király hozzájárulásával helyezték el a törvénykönyv élén. Az ugyanis, hogy az egyházszervező és erősen vallásos beállítottságú király az egyház és a papok védelméről ne ejtett volna szót a törvénykönyvben, nem látszik valószínűnek, s a II. törvénykönyv, valamint az *Intelmek* is egyházi rendelkezéssel indulnak.«”⁶

Szent István törvényeire ható kánonjogi gyűjtemények, források felkutatásával értelmezésével, így a *privilegium fori* 1–5. *caput*ban szereplő értelmezésével több neves kutató foglalkozott.⁷ Závodszy Levente a 3. és 4. cikkely forrásaként Hadriánus pápa három *capituláréj*át jelölte meg.⁸ Madzsar Imre is foglalkozott a 3. és 4. *capitulum* közötti ellentmondás okaival. Idézet a munkából: „Nem szükséges bővebben bizonyítanunk azt sem, hogy magyar törvényünk első mondatában (3. *caput*) egyházi bíróságra kell gondolni. Hiszen egyházi rendhez tartozók felett az őskeresztények ideje óta mindig ez volt illetékes, s a *privilegium fori* elvét törvényünk (4. *caput*) utolsó mondata külön is erősen hangsúlyozza. Végül világi tanúkra és vádlókra kell gondolnunk a felsorolt három kellék, főleg az utolsó helyen álló »*omnino*

⁶ Erdő P., *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest, 2001, 181.

⁷ Néhány kutató neve és munkája: Závodszy L., *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 1904; reprint kiadás: Pápa, 2002; *Szent István törvényeinek XII. századi kézírata az Admonti kódexben*. (A kísérő tanulmányt Györffy Gy. írta, a bevezetést, a magyar fordítást és a jegyzeteket Bartoniek E. készítette.); Madzsar I., *Szent István törvényei és az úgynevezett symmachusi hamisítványok*, in: Serédi J. (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, Budapest, 1938, II., 203–233; F. Schiller, *Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht*, in: *Festschrift Heinrich Brunner*, Weimar, 1910, 379–404; J. v. Sawicki, *Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze Königs Stefans des Heiligen*, *Ungarische Jahrbücher*, 9, 1929, 395–425.

⁸ Závodszy, im. 19.

Christum praedicantes» követelmény, de a megfelelő »uxores et filios habentes« miatt is. A papi nőtlenség ugyan e korban még nem kötelező, de eléggé általános és semmi esetre sem jelentett hátrányt az igazságszolgáltatás szempontjából.⁹ A Szent Istvánnak a *privilegium fori*-t tartalmazó 3–5. cikkelyek problematikáját a legújabb kutatási eredmények ismeretében Mikó Gábor írta meg. Mikó felhívja a figyelmet napjaink Pszeudo-Izidor-kutatásainak egyik legjelentősebb eredményére, nevezetesen a *Collectio Danieliana* felfedezésére.¹⁰ A kéziratot jelenleg a berni Burgerbibliothekben őrzik. Bár a kézirat a 10. század közepén készült, maga a kollekció ennél majd egy századdal korábbi, erről tanúskodik a szövegek jellege, a felhasznált források és nem utolsósorban két, 9. század második feléből származó recepció is. Szent István pszeudo-izidori eredetű törvényeit a *Coll. Dan.* szövegével egybevetve az alábbi párhuzamokat kapjuk.¹¹

DECRETUM S. STEPHANI

I. c. 3, 4, 5

COLLECTIO DANIELIANA

c. 9, 10, 12^a

III. *Quales debeant esse testes et accusatores clericorum.*

Testes autem et accusatores clericorum sine aliqua sint infamia, uxores et filios habentes et omnino Christum predicantes.

IX. ITEM IBI.

Testes autem et accusatores sine aliqua sint infamia uxores et filios habentes et omnino Christum praedicantes.

IV. *Item de eodem.*

Testimonium laici adversus clericum nemo recipiat. Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare presumat nisi in ecclesia.

X. ITEM IBI.

Testimonium laici adversus clericum nemo recipiat. Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare presumat nisi in ecclesia.

V. *De labore sacerdotum.*

XII. EVARISTI PAPAE.

⁹ Madzsar, im. 206. Schiller is hasonló megállapításokat hozott: a Pseudo-Izidorus szövegben csak tanúkról és vádlókról van szó, de nem az egyháziak tanúiról és vádlóiról. Schiller, im. 389. Ld. *Szent István törvényei*, 40.

¹⁰ K-G. Schon, *Unbekannte Texte aus der Werkstatt Pseudoisidors: Die Collectio Danieliana*. MGH Studien und Texte, 38, Hannover, 2006. A szövegkiadás az interneten is elérhető: www.pseudoisidor.mgh.de

¹¹ Mikó, im. 163. (Az összehasonlítást teljesen Mikó munkájából vettük át.)

Scitote fratres cuncti, quod supra omnes vos laborat sacerdos. Unusquisque enim vestrum suum fert laborem proprium, ille vero et suum et singulorum. Et ideo sicut ille pro omnibus vobis, ita et vos omnes pro eo suorum operum laborare debetis in tantum, ut si necessitas fuerit, animas vestras pro eo ponatis.

Scitote, fratres cuncti, quod supra omnes vos laborat sacerdos. Unusquisque enim vestrum suum fert laborem proprium, ille vero et suum et singulorum et ideo, sicut ille pro omnibus vobis, ita et vos omnes pro eo summopere laborare debetis in tantum, ut, si necessitas fuerit, animas vestras pro eo ponatis.

a. *Item de eodem* csak az admonti kódexben. A többi kéziratban ez a *capitulum* egybe van kötve az előzővel.

a. ed. Schon, *Die Collectio Danieliana*, 29–30.

Mikó Gábor az alapos filológiai elemzések után, írása végén megállapítja: „Azt a kézenfekvőnek tűnő – és hosszú ideje köztudatban élő – állítást, miszerint a híres pszeudo-izidori dekretálé gyűjteményt is felhasználták Szent István törvényszerkesztői, filológiailag nem lehet bizonyítani. A kérdéses törvénycikkelyek forrásául – a mindezidáig kiadott kánonjogi gyűjtemények alapján – a Coll. Dan.-t kell tekintenünk. Bár nem bizonyos, hogy közvetlenül innen kerültek a Szent István-i decretumba az említett kapitulumok, a forrás mégis szinte kétséget kizáróan ez a gyűjtemény. E megállapítás más szempontból nézve is legalább ennyire fontos, hisz a cikkelyek Szent István-i törvénykönyvben való felbukkanása a Coll. Dan. egy újabb, eddig ismeretlen recepciója. Újdonságát az is növeli, hogy itt láthatunk először példát arra, hogy ezt a kollekciót a világi törvényhozásban alkalmazzák.”¹²

A bevezető gondolatok után figyelmünket most az írásunk címében szereplő kérdés feldolgozására irányítjuk. Tehát munkánk célja abban áll, hogy megvizsgáljuk a *privilegium fori* kialakulásának forrásait a római jog és a kánonjog tükrében Szent István törvényeinek megjelenéséig. Azokat a főbb forrásokat mutatjuk be, amelyek a *privilegium fori* kialakulásához vezettek. Ebben segítségünkre volt Serédi Jusztinián (1884–1945), a híres magyar kánonjogász munkája, aki 1927-től Magyarország bíboros prímása, esztergomi érsek volt. Még Rómában Pietro Gasparri bíboros munkatársa volt az 1917-es Egyházi Törvénykönyv előkészítésében. Életrajzírója, Erdő Péter így jellemzi „Serédi Jusztinián legnagyobb hatású kánonjogi tevékenysége

¹² Mikó, im. 167. (Az admonti változat 5. *capitulum*ában szereplő „suorum operum” az adott helyen értelmetlen, a „summopere” a helyes.)

kétségtelenül az 1917-es Codex Iuris Canonici forrásainak gyűjtése volt, amelynek egyik gyümölcse a források feltüntetését is tartalmazó Codex-kiadás megjelenése. Ez a kiadás az 1970-es évekig számos alkalommal látott napvilágot. Szervesen kapcsolódott hozzá a lábjegyzetben csak hivatkozásként megjelölt források kilenckötetes kiadása, melynek első hat kötete kizárólag Gasparri bíboros neve alatt, utolsó három kötete viszont már Serédi kardinális nevével látott napvilágot.”¹³

1938-ban emlékezett meg Magyarország az államalapító Szent István király halálának 900. évfordulójáról. Ez alkalomból Serédi mint kánonjogász megvizsgálta Szent István törvényeit. Munkájának címe: *Szent István király törvényei a római joggal és az egykorú kánonjoggal összehasonlítva*.¹⁴ Serédinek ez az írása szinte ismeretlen a kutatók számára, ezért röviden bemutatjuk. Az első részben Szent Istvánnak, a fiához intézet *Intelmeket* vizsgálja a szerző, a második részben pedig magát a törvényeket. A törvényeket 5 csoportba sorolta be:

1. Egészben vagy részben az egyházat és a vallást érintik (I-V, VII-XII, XVII, XXXIV, LI, LII)
2. A királyra és a házára vonatkozók (VI, XXXV, LI, LIII, LIV)
3. A vendégeket, az özvegyeket és az árvákat, valamint a férjüktől jogtalanul elhagyott asszonyokat veszi védelembe (XXII, XXIV, XXVIII)
4. A szolgákra vonatkozó intézkedéseket tartalmazók (XVII, XIX-XXI, XXXIII, XXXVIII)
5. Különböző deliktumokat sorolnak fel és büntetnek (XIII-XVI, XXV, XXVI, XXVIII-XXXIII, XXXVI-XLIX, LV)¹⁵

A törvények forrásainak megértéséhez Serédi munkájából idézünk: „Szent István korában nagyobb könyvtárak híján és a különböző nemzetek kölcsönös érintkezésének nagy nehézségei miatt általában kevesen ismerhették a római törvényeket és az egész kánonjogot, amely utóbbi az egyetemes és partikuláris írott törvényeken kívül igen sok – kivált partikuláris – íratlan törvényt, jogszokást is tartalmazott: mégis úgy gondolom, hogy Szent Istvánnak és törvényhozásában buzgólkodó munkatársainak, legalább jórészen rendelkezésre állhattak a már említett római és egyházi törvények. Lehetővé tették ezt egyfelől a szent király rokoni kapcsolatai, másfelől meg az a

¹³ Erdő P., Serédi Juszinián, in: Beke M. (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest, 2003, 390–391.

¹⁴ Serédi J., *Szent István király törvényei a római joggal és az egykorú kánonjoggal összehasonlítva*, *Budapesti Szemle*, 249, 1938, 268–281.

¹⁵ Serédi, im. (14. j.) 275.

körülmény, hogy munkatársai között voltak kiváló bencés szerzetesek is. A monostorok – Szent Benedek regulája szerint – kötelesek voltak a szerzetesek számára megfelelő könyvtárról gondoskodni, hogy belőle magánelmélkedés céljára minden nagybőjt elején valamennyi szerzetesnek aszketikus könyvet adhassanak.¹⁶

A legnagyobb monostorokban joggal feltételezhető Theodosius és Iustinianus császár kódexeinek megléte, mert ebben a korban a római jog sokszor kiegészítő jog gyanánt szerepelt az egyházban, nevezetesen olyan esetekben, mikor a kánonjog valamely tisztán emberi egyházi törvénnyel (*lex mere humana ecclesiastica*) rendezhető kérdésben nem intézkedett. De az egyes különálló egyházi törvényeken kívül lehetett a nagyobb monostorokban egy-egy zsinati vagy pápai törvénygyűjtemény is, amilyenek az itáliai, hispániai, franciaországi, németországi magánjellegű gyűjtemények, köztük Dionysius Exiguus, Isidorus Mercator (Pseudoisidorus), Regino Prumensis, Burchardus Wormatiensis és mások törvénygyűjteményei, melyekből Szent István után másfél századdal Gratianus mester is merített, mikor híres *Dekrétumát* összeállította.”¹⁷ A kánonjogi forrásoknál Serédi tehát Gratianus híres munkáját használta fel.¹⁸

Serédi írásában utal arra, hogy a *privilegium fori*-t a római császárok elismerték és törvényeikben megerősítették.¹⁹ A klerikusok a 3–4. század során nyerték el a világi bírói fórumok joghatósága alóli mentességüket. I. Constantinus császár milánói edictumában (313) elismerte az egyházat mint jogi személyiséget. Első rendeletében, 321-ben megengedte, hogy püspök ítélkezzék, ha mindkét peres fél úgy kívánja. Ebben az esetben a püspöknek joga van ítélkezni akkor is, ha a kérdéses per a világi bíróság előtt már megindult, de a pernek a püspökhöz való áttételét mindkét fél kívánta. Még inkább tágította e hatáskört 331-ben, amikor elrendelte, hogy a püspök abban az esetben is ítélkezhet a felek között, ha csak az *egyik* fél kívánja, hogy az ügy a püspök elé vitessék. Akár peres, akár bűnügyben, birtokügyben.²⁰ Gratianusnál pedig így olvassuk: „*Quicumque litem habens, sive petitor fuerit, vel in initio litis vel decursis temporum curriculis, sive cum negotium peroratur, sive cum iam coeperit promi sententia, si iudicium eligit*

¹⁶ C. XLVIII. (*Regula S. Benedicti*: „*In quibus diebus Quadragesimae accipiant omnes singulos codices de bibliotheca, quos per ordinem ex integro legant.*”)

¹⁷ *Ibidem* 270–271.

¹⁸ Munkánkban meghagytuk a Serédi által használt forrásmegjelölést. Gratianus munkájának internetes elérhetősége:

http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_6029936_001/

¹⁹ *Cod. Theod.*, lib. XVI, tit. II, lex 12, 47.

²⁰ Ragats R., *A privilegium fori Magyarországon*, Győr, 1904, 8.

*sacrosanctae legis antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiamsi alia pars refragatur, ad episcoporum iudicium cum sermone litigantium dirigatur. Omnes itaque causae, quae vel pretorio iure vel civili iure tractantur episcoporum sententiis terminatae perpetuo stabilitatis iure firmentur, nec ulterius liceat retractari negotium, quod episcoporum sententia deciderit.*²¹

II. Constantinus császár 335-ben megtiltotta, hogy püspökök ellen világi törvényszékek előtt emeljenek vádat: „*prohibemus in iudiciis episcopos accusari.*” A *constitutio* szerint püspök ellen kizárólag más jeles püspökök előtt (*apud alios potissimum episcopos*), vagyis zsinati törvényszékek előtt lehetett vádat emelni.²²

A keresztény vallás fokozatos elismerése²³ mintegy természetszerűleg magával hozta, hogy a császárok a katolikus papságot igen számos és jelentős privilegiumokkal ruházták fel. A *Codex Theodosianus* 16. könyve úgyszólván egy összefüggő szabadságlevél, mely a katolikus papság privilégiumait tartalmazza. A katolikus papokat felmentették minden köz- és magánszolgálat, minden városi hivatal viselése, minden személyes adó és szolgáltatás alól, egyben szent hivatásuk teljesítését egyenlőnek nyilvánították az állam iránti kötelességeik teljesítésével.²⁴ Honorius császár 411-ben elrendelte, hogy klerikusok ellen kizárólag püspökök előtt lehet vádat emelni: „*clericos non nisi apud episcopos accusari convenit.*” Ha a vád alaptalannak bizonyult, a vádló elvesztette becsületét és – amennyiben magasabb rangú

²¹ C. 35. C. XI. q. 1

²² Sály P., *Pogány birodalomból keresztény birodalom*. Budapest, 2009, 96. (*Cod. Theod. lib. XI, tit. II, lex 12*)

²³ Constantinus császár uralkodásához fűződik a keresztény vallás szabad gyakorlatának engedélyezése. 313-ban a keleti rész uralkodójával, Liciniussal együtt kiadta a milánói rendeletet. Ezzel a keresztényeknek teljes vallási egyenjogúságot biztosított a birodalomban, az egyház pedig kiszabadult évszázados elnyomásából. Már mint egyeduralkodó 325-ben Niceába összehívta az első egyetemes zsinatot. A körülbelül háromszáz összegyűlt püspök hitvallásban határozta meg, hogy az Atya és a Fiú azonos természetű (egylényegű), és elvetette Arius tanait. Ennek ellenére az arianizmus tovább élt a birodalomban, sőt azon kívül is elterjedt. 380-ban Theodosius császár rendeletet bocsátott ki a különböző eretnkségekkel (például arianizmus) szemben, amelyben elrendelte a katolikus vallás követését. A második egyetemes zsinat, amely Theodosius óhajára Konstantinápolyban ült össze 381-ben, megerősítette a Niceai Zsinaton elfogadott hitvallást. A császár rendeletek sorát adta ki az antik vallás visszaszorítása érdekében is. Ezek már nemcsak elvileg tiltották a pogánynak nevezett szertartásokat, hanem súlyos büntetéssel is sújtották azok résztvevőit. Így az „egy és igaz katolikus hit” fokozatosan államvallássá vált. Az államhatalom által hivatalosan követett vallás a kereszténység lett, de ez nem zárta ki más vallásgyakorlat engedélyezését, így például a zsidó vallás gyakorlását sem tiltották be a későbbi császárok.

²⁴ *Vö. lib. 16. tit. 2. lex. 2. 8, 9, 10, 11, 13, 14, 30, 38, 40, 46, 47; ld. még: Bozóky A., Az első keresztény kodifikáció (Codex Theodosianus)*, Budapest, 1900, 18.

személy volt – előkelő státuszát. Ha viszont a vád bizonyítást nyert, a terheltet ki kellett zárni a klérusból.²⁵ Iustinianus szerint az egyház rendes tagjai csak püspökeik által vonhatóak felelősségre.²⁶ Iustinianus teljesen kivonta az egyházi személyeket a világi bíróság hatásköre alól.²⁷

Serédi Jusztinián megjegyzi munkájában, hogy a császári megerősítéseket az egyház törvényeiben a magáénak vindikálta. Serédi forrásközlése alapján, illetve abból kiindulva néhány pápai megnyilatkozást említünk meg. Gaius pápa (283–296) talán az első között írta le, hogy klerikust világi bírónál nem lehet bevádolni. „*Nemo umquam episcopum aut reliquos clericos apud iudicem secularem accusare presumat.*”²⁸ Hasonlóan nyilatkozott utódja, Marcellinus pápa (296–304) is.²⁹ Bonifacius pápa (418–422) pedig külön a püspökök világi bíró elé való idézését tiltja: „*Nullus episcopus neque pro civili, neque pro criminali causa apud quemvis iudicem sive civilem sive militare producat vel exhibeatur.*”³⁰ Gelasius pápa (492–496) Anastasius keletrómai császárnak írt levelében fejtette ki, hogy a világot két különböző hatalom kormányozza: a papság és a császárság, és mindkettő Krisztus uralmának van alávetve. A pápa magának követelte a végső döntés meghozatalának jogát valamennyi, az egyházat érintő ügyben. „*Duo quippe sunt, imperator Auguste, quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra [al. sacrata] pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravior est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus Domino in divino reddituri sunt examine rationem.*”³¹ Az egyház ezután kezdte el a saját jogrendszerének kifejlesztését. Ez az egyház zsinatainak határozatainak, a Biblián és a pápai dekretálisoknak nevezett döntésen alapult.³² I. Miklós pápa 865-ben Mihály császárhoz intézett levelében világosan megmondja: „*Denique hi, quibus tantum humanis rebus, et non divinis praeesse permissum est, quomodo de his, per quos divina ministrantur, iudicare*

²⁵ Sály, im. 96. (*Cod. Theod. lib. XVI, tit. II, lex 41*)

²⁶ Balogh E., *Középkori bajor egyházi bíráskodás*, Budapest, 2000 (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia. 2.), 62. (*Nov. 79, 83, 122, 8, 21, 22, 123, c. 8, 21–23*)

²⁷ Ragats, im. 10.

²⁸ C. 1, C. XI: q. 1.

²⁹ C. 3. C. XI. q. 1.

³⁰ C. 8. C. XI. q. 1.

³¹ *Epistolae et decreta*, in: Jacques-Paul Migne (cur.), *Patrologiae cursus 5 completus. Series Latina*, Parisiis, venit apud editorem, 1847, to. 59, col. 42. Gelasius pápa levele az interneten is olvasható:

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/04920496,_SS_Gelasius_I,_Epistolae_Et_Decret a,_MLT.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/04920496,_SS_Gelasius_I,_Epistolae_Et_Decret_a,_MLT.pdf)

³² P. Stein, *A római jog Európa történetében*, Budapest, 2003, 45.

praesumant, penitus ignoramus.”³³ A zsinati határozatok közül kiemelendő a 397-ben tartott III. Kárhágói Zsinat, mely azt határozta, hogy püspök, vagy pap, vagy szerpap, vagy alsóbb rendű klerikus, aki ellen bűnügyben vagy peres ügyben eljárást indítottak, ha mellőzve az egyházi bíróságot, világihoz fordul, az első esetben állását veszítse el; a másodikban pedig állásában csak akkor maradjon meg, ha ő maga is az egyébként esetleg megnyert pert elveszítettnek tekinti, és új elbírálás végett az egyházi bíró elé terjeszti: „*Placuit, ut quisquis episcoporum, presbyterorum et diaconorum, seu clericorum, cum in ecclesia ei crimen fuerit intentum, vel civilis causa fuerit commota, si derelicto ecclesiastico iudicio publicis iudiciis purgari voluerit, etiamsi pro ipso fuerit lata sententia, locum suum amittat. Et hoc in criminali actione. In civili vero perdat quod evicit, si locum suum obtinere maluerit, siquidem ad eligendos iudices inique de ecclesiae consortio iudicat qui de universa ecclesia male sentiendo de iudicio seculari poscit auxilium [...]*.”³⁴

A 6. század óta zsinatok tiltották meg a laikusoknak, hogy püspöki engedély nélkül klerikusokat világi bíróság elé idézzenek. A 614-ben tartott Párizsi Zsinat a *privilegium fori* tiszteletben tartásáról rendelkezett. „*Ut nullus iudicum neque presbyterum, neque diaconum, vel clericorum ullum, aut iuniores ecclesiae sine scientia pontificis per se distringat, aut damnare praesumat. Quod si fecerit, ab ecclesia, cui iniuriam irrogare dignoscitur, tamdiu sit sequestratus, quamdiu reatum suum corrigat et emendet.*”³⁵

A következőkben arra keresünk választ, hogy hogyan működhetett a papok feletti bíráskodás a Pseudo-Isidorus-féle gyűjteményekben szereplő iratok alapján. (A Pseudo-Isidorus-féle gyűjteményben sok hamisítvány is van, ezek eljutottak a *Decretum Gratiani*-ba is. A hagyomány útvonala, amely az egyes hamis szövegeket a különböző kollektciókon át egészen a *Decretum Gratiani*-ig elvezette, Horst Fuhrmann művében követhető, melynek 3. kötete egy ilyen hagyománytörténeti táblázatgyűjteményt tartalmaz.)³⁶ Ragats Rezső az

³³ Serédi, im. 275; c. 5. D. XCVI.

³⁴ C. 43. C. XI, q. 1. (*Conc. Carth. III. can. 9*)

³⁵ Szuromi Sz. A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. *Institutiones* 5., moderator P. Erdő), Budapest, 2003, 63.

³⁶ P. Erdő, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. Egyház és jog. Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos jog köréből. III. kötet. Szerk. P. Erdő), 125. (H. Fuhrmann, *Einfluß und Verbreitung der pseudo-Isidorischen Fälschungen. Von ihren Auftauchen bis in die neuere Zeit I–III.* [MGH Schriften 24, 1–3], Stuttgart, 1972–1974)

egyházi ítélkezésről ezeket írja:³⁷ A bíró maga az egyházmegye élén álló püspök: *episcopus proprius*, aki más püspök alá tartozó pap esetében nem bíraskodhatott. (*Decr. Iulii. c. 12.*) A pap sem mehet el saját püspökétől, kivéve *si episcopum proprium suspectum habuerit* (c. 29. Angilr.) Ha a püspököt éri vád, bírója a metropolita vagyis az érsek, aki a *suffraganeus* püspökeivel együtt zsinaton vizsgálja meg az ügyet. Az ítélet ellen a pápához lehet fellebbezni. (*Ep. Sixti, c. 5.*) Az érsek ügyét a pápa bírálja el, nagy távolság esetén a prímás. (*Ep. Aniceti, c. 4.*) Ahhoz, hogy az ítélet érvényes legyen, szükséges hogy a *diaconus* elítélése legalább 3, *presbyteré* 6, püspöké 12 püspök jelenlétében történjék (*Dec. Zeph. c. 2; syn. Carth. I. c. 11.*) Ugyancsak a Karthágói Zsinat írja elő, hogy a püspökök felszentelésük előtt tanulják meg a kánonokat, hogy az ítélkezést azokkal egyezően tegyék meg. Vasárnap bíraskodni nem szabad. (*Con. Tarrac. c. 4*) A bíró pénzt vagy mást a bíraskodásért nem fogadhat el. (uo. c. 10.)³⁸

A magyar államalapításnál a katolikus egyház tevékenyen közreműködött. Egyházi felfogás szerint a *canones* nem szorultak arra, hogy a világi jog befogadja őket, a keresztény embert enélkül is kötelezték, s az államnak kötelessége volt érvényt szerezni rendelkezéseiknek. Ezért szorítják rá István törvényei is a népet, hogy a kánoni előírásoknak megfelelően templomba járjon,³⁹ bőtöljön,⁴⁰ gyónjon,⁴¹ tizedet fizessen,⁴² viszont az uralkodó, a *defensor christianitatis* (I. c. 13.) a klérus teljes támogatását élvezi. A püspökök és a papok feladataikat a *canonum institutiones* (vagy *mandata*) alapján végzik (I. 14. 15. 17.)⁴³ Az egyházi rendelkezések megsértését a püspök bünteti meg *per disciplinas canonum*, méghozzá hét alkalommal ismételheti meg a makacssal szemben; utoljára a király bíróságának adja át a törvénysértőt. „*Si quis observatione christianitatis neglecta et negligentie stoliditate elatus, quod in eam commiserit, iuxta qualitatem offensionis ab episcopo per disciplinas canonum iudicetur, si vero rebellitate instructus rennuerit sibi impositum eque sufferre, iterum eodem iudicio restringatur et*

³⁷ Ragats kutatása forrásául a következő munkát használta, illetve jelölte meg: P. Hinschius (ed.), *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni*, Lipsiae, 1863. Modern, kritikai kiadás elérhetősége: www.pseudoisidor.mgh.de

³⁸ Ragats, im. 43–44.

³⁹ C. 62, 64, 65. D. I. de cons., C. I. 16. D. III. de cons.

⁴⁰ C. 1–3, 6, D. LXXXVI.

⁴¹ C. 37, C. XI. q. 3.

⁴² C. 66, 67, C. XVI. q. 1; c. 2. C. XVI. q. 2; c. 4, 5, C. XVI. q. 7.

⁴³ Bónis Gy., *A középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, 1972, 20–21.

etiam usque septies. Tandem super omnia si resistens et abnuens invenitur, regali iudicio, scilicet defensori christianitatis tradatur.”⁴⁴

A Szent István utáni időkre vonatkozóan Szuromi Szabolcs Anzelm kutatásaiból kiderül, hogy az egyes egyházi bíróságok működését egyházmegyei zsinatok és a szokásjog szabályozta. Fontos volt az egyetemi oktatás során megjelenő jogtudós értelmiség, akiknek köszönhetően a *Decretum Gratiani* (1140) és a *Decretales Gregorii IX* (1234) ismerete, alkalmazása eljutott egyházmegyei szintre is.⁴⁵ Erdő Péter írásaiból pedig megismerhetjük a magyarországi egyházmegyei bíráskodást.⁴⁶ De ezek kifejtése egy másik munka feladata már. Serédi írásából kiindulva a Szent István-i *privilegium fori* történeti hátterének jellemzőbb forrásaira hívtuk fel a figyelmet, jól tudva azt, hogy még számtalan kutatási feladat van ezen a téren.

⁴⁴ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary* I., (3. j.) 4. (I. cap. XIII.)

⁴⁵ Szuromi, im. 143. Lásd még e témában: Szuromi Sz. A., Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két Esztergomi Zsinaton; Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században, in: *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia. 3. moderator P. Erdő), Budapest, 2002, 77–142.

⁴⁶ Erdő, *Egyházjog*, 89–124.

